

Негодяєва С.А. Міфологічний концепт моря в рецепції Чайки Дніпрової (на матеріалі циклу віршів у прозі “Морські малюнки”) // Актуальні проблеми слов’янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: міжвуз. зб. наук. ст. / відп.ред. В.А.Зарва. – Бердянськ: БДПУ, 2011. – Вип. XXIV. – Ч.ІV. – С.241-248.

УДК 821.161.2

Негодяєва С.А.,
кандидат філологічних наук,
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

Міфологічний концепт моря в рецепції Чайки Дніпрової (на матеріалі циклу віршів у прозі “Морські малюнки”)

Міф як визначальний модус літературознавчої думки провокує багатогранні аспекти розкодування загальної концепції авторського тексту. Посилений інтерес з боку письменників до процесів авторської міфотворчості, який спостерігається в ХІХ – ХХІ століттях, вивів на перший план питання функціонування міфу в культурно-духовному житті сучасного суспільства як незвичайного інтерактивного феномена. Аналіз міфотворчої системи письменників спирається на праці З.Фрейда, К.-Г. Юнга, Дж. Фрезера, Н.Фрая, К.Леві-Стросса, М. Еліаде, Я.Голосовкера, О.Лосєва, Є.Мелетинського, В.Топорова та інших. Наукові студії характеризують міфологічне мислення як “головний будівельний засіб художнього образу, що уявляється, по суті, сучасним інобуттям міфу” [9, 387].

Окрім того, міф, міфопоетичні елементи – це універсальні позачасові інтертекстні коди, що актуалізують різні потенціали людської природи, дають змогу побачити джерела художнього твору на рівні апеляції до традиційних міфологічних схем і моделей. Теоретичні праці К.Юнга [11], М.Еліде [3], Р.Барта [1] дозволяють розглядати міф як багатоаспектний чинник мистецько-світоглядного середовища тексту. Міф – це універсалія, що узагальнює процеси буття у свідомості автора-реципієнта.

Обираючи за мету нашої студії дослідити міфологічний аспект образу моря в творчості Людмили Василевської (відомої під псевдонімом Чайки Дніпрової), ми свідомо скористалися лише текстами віршів у прозі циклу “Морські малюнки”, бо критична література майже не розглядала цю проблему в ракурсі української мариністики, хоча потужний доробок письменниці виокремився в науковій думці великою кількістю розвідок. Українська літературна мариністика – не екзотична, за твердженням деяких критиків, а традиційна тема художнього осмислення. Образ моря в українській народній творчості починає з’являтися в часи створення козацького флоту. Тема моря була популярна і в духовних творах. Таким чином, морська стихія з давніх-давен збуджувала народну уяву.

Концепт моря є органічним, напрочуд рухливим і полісемантичним і, за словами Б.Тихолоза, який розглядав філософсько-поетичну мариністику Г.Сковороди та І.Франка, виступає потужним національним топосом традиційної поетичної мариністики [7, 123]. На думку В.Пінчука [6], в українській літературі Чайка Дніпрова була чи не першою мариністкою. Твори авторки давали не лише яскраві пейзажі моря, це були своєрідні розгорнуті метафори та алегорії, за допомогою яких вона піднімала проблеми суто моральні, возвеличуючи закони людяності. Море – це самотність і безпорадність, грізна стихія, тривога перед невідомістю, останній притулок і спасіння від страждання. Отож коріння мариністичних образів у творчості Чайки Дніпрової слід шукати в багатогранному українському фольклорі.

Модерністичний талант цієї авторки деякі літературознавці ставили вище, ніж талант Лесі Українки. Сергій Єфремов так оцінив новаторство поетеси: “Дніпрова Чайка витворила в нашому письменстві особливий жанр символічних малюнків, у яких під зовнішніми реальними рисами раз у раз чується глибший зміст, таємниче порівняння між подіями в природі й людським життям”. “Морськими малюнками” поетеси захоплювались М.Коцюбинський, П.Житецький та інші. Зокрема М.Горький писав у листі до Дніпрової Чайки: “Я давно познайомився з Вашими віршами в прозі. Ви могли б стати окрасою не лише малоруської літератури”. “Морські малюнки” з’явилися внаслідок поїздки письменниці до Криму, де вона деякий час відпочивала у татарській слободі Алма-Томак. Сама письменниця так згадувала той плідний творчий період: “...брат мого чоловіка запросив мене на літо в Крим, де він з своєю родиною жив. 1887 року я поїхала з лялькою та нянькою у Крим. Там уже моя ятрівка переїхала з Симферополя на беріг моря [...] Гарно там було – вільно. Хоч і без особистої краси. Я однак скоро скучила за папером та пером [...] Ось так і написалося дев’ять перших п’єсок “Морські малюнки” та деякі вірші” [6, 93].

“Міфологізація” та “фольклоризація” морського буття у творах авторки несе світотворний, світопізнавальний, філософський характер, що стверджує вищий рівень засвоєння народнопоетичних традицій як системи морально-естетичних цінностей і міфокультурного спадку попередніх поколінь.

Всесвіт у “Морських малюнках” побудовано на основі тріади: небо-земля-підводна царина. І саме остання уособлює собою вічність, час, випробування, долю, добро, справедливість, правду, чисте кохання тощо.

Міфологічний концепт моря багатогранний. Скажімо, притчового характеру поезія “Морське серце” возвеличує силу духу, мужність у боротьбі із морською стихією, бо сміливе серце хлопця має право на вічне життя, саме воно лише залишається після втоплення незайманим морськими мешканцями, а боягузливе братове серце, стає слизькою медузою. Біблійну інтерпретацією, каїнівського мотиву Чайка Дніпрова не порушує: звернувшись до мариністичного фольклорного образу, вона націоналізувала відомий біблійний трагедійний мотив: причина Каїнового зла – свідомо відмова від батьківської поради допомагати іншим.

В основу пташиного та рослинного паралелізму твору “Дівчина-чайка” ліг принцип вільних поетичних асоціацій, символіку яких підміняє реальна побудова дійсності, що відобразила контекст єдності буття особистості й буття світу. Перед нами постає образ батька-одинака, який разом із врятованою дівчинкою усамітнено живе на острові, рятує подорожніх мореплавців. Експресивний морський пейзаж, у якому виховується дитина, обумовлює причини її майбутнього вчинку – безкорисливе рятування приречених на загибель у розбурханому морі козаків: “На Чорному морі є острів суворий, німий: червона скеля на буйнім зеленім роздоллі одна піднімається вгору червоним шпилем. Не купчаться білі хати по ній, і лист кучерявий її не вкриває, одна тільки стежка зелена збігає по ній: то течійка води весняної породила червону глину і вся обросла оксамитом-травою, а далі все мертво, все глухо... Та ніби не все: отам-о, на самому розі, над морем, де вічно лютує сивий бурун, на самім тім розі горить по ночах якийсь вогник, удень же чайки сіренькі в’ються, кигичуть над морем. Що то за скеля, і що то за вогник, і за що так люблять чайки ту суворую скелю?” [2, 497].

Образ дівчини виступає традиційним символом України, вона “біла, мов піна морська, як кушір, кучерявії коси вкривали її по коліна, а очі блакитні світилися, як море у ранішній час, а зуби блищали, мов перла, з-під вус коралевих. Нічого вона не боялась: ні бурі, ні грому, ні грізної хвилі, бо море було їй як рідне. І сміливо кидалася дівчина з батьком укупі, як часом траплялось кого рятувати, і тільки до кого торкнеться вона, того не займає розлючене море” [2, 498].

Суто національної традиції письменниця дотримується і в розв’язці, перетворюючи символічну постать на трагічний фольклорний образ – дівчину-чайку, яка оплакує драматичну долю козацтва. Саме цей пташиний символ уособлював у собі найкращі риси матері, дружини, що загубила своїх рідних. Її доля – кволити в самоті, ніколи не пізнати радість родинного вогнища. Назва твору налаштовує реципієнта на висновок – пташка спокутує самотину за чийся гріх, але не живе поза Богом, – це українська ментальна ознака цієї пташини, утілена в рецепцію письменницького міфотворення, – це символ утвердження живучості лицарського духу: “Згибли і дід, і дочка, та згибли не зовсім: щоночі вогник на скелі блукає, а сірі чайки без ліку розплодились на скелі, літають над морем та плачуть-кигичуть, лиш тільки зачують хижую бурю, звіщають плавців-мореходців та свідчать про давню давнину, про славу дівчину-чайку” [2, 500].

До більш конкретних малюнків із легендарної історії свого краю переходить мариністка в легенді “Буревісник”, мотив якої було пізніше використано в героїко-романтичному творі М.Горького “Пісня про Буревісника” (1909). До речі, саме її переклад згаданого твору не тільки не поступався своїми художніми якостями оригіналу, але й свідчив про авторське розуміння особистості Горького, тонке проникнення в його духовний світ. Це, окрім того, було пов’язане й з особистою громадською позицією Чайки Дніпрової, вона була активним членом організації допомоги політичним в’язням. За пропаганду антиурядової літератури, а також за твори антидержавного спрямування

письменницю було заарештовано (цьому факту Іваном Немченком було присвячено драматичну поему “Світло надії” (2007).

Окрім моральних категорій, які символізують морські образи, заслуговують на увагу пов’язані з мораллю просторові характеристики фольклорної мариністики. У народній уяві домислюється призначення далекого протилежного берега моря, зокрема, морське дно нерідко сприймається як недосяжне місце, де змагає душа грішника.

Морська стихія в “Буревіснику” ретроспективно переносить нас у часи татарського поневолення українських земель, виступає силою, яка поступово гартує дух поневолених козаків. У народних творах, відомих письменниці, є і конкретні згадки про Чорне море, яке було для козаків і полем бою за волю, і засобом збагачення, і нерідко останньою могилою. Найчастіше подібні приклади ми знаходимо в народних думках, які теж були предметом пильного зацікавлення Чайки Дніпрової.

Персоніфікований морський пейзаж в інтерпретації письменниці – це “втомлене море, об берег не б’є, не співає”, коли закатованих запорожців везуть на продаж у рабство; це сон птаха, якому сняться минулі вільні дні; і щастя летюче, як пух; і горе, тяжке, як каміння; і гріх величезний, безкрайній, як море...”; це ласкавий віщун і порадник, коли обмиває козацьку галеру, що прямує з полону додому – “шовковими хвилями м’яко горнулось, плескало співуче об боки галери, всміхалося ясно, манило в блакитну свою далечінь”; це жахлива невідомість, а іноді – смерть. Так символічно про нього каже старий козак Гордій: “... у нас попереду буйне й зрадливе море, позаду – ворожа погоня, а третя біда – що по морю дороги ніхто з вас не знає” [2, 495]. Необачливого і зухвалого отамана Гордія, який повів галеру на свідому загибель, Бог покарав на вічну людську відразу, перетворивши на буревісника – птаха, що “літає безщасний над морем, де буря заграє смертельної пісні, літає та втопленим в вічі усім заглядає” [2, 497].

Також у цій поезії в морській світобудові виступає і характерний для романтизму песимізм в осмисленні теми човна серед водної стихії, який у авторській інтерпретації набуває метаморфози: перетворюється на трагічний оптимізм, що свідчить про незавершеність пошуку істини, розраховану на інтелектуальну гру з реципієнтом: розповсюджений у світовій літературі образ галери і води в письменниці трансформуються в образ незрілого самотнього, розгубленого сучасника, який шукає себе в моральному здичавінні, ідучи необережно до омріяної свободи: “Одні козаки не всміхнулись: по хвилях зелених гойдались тріски од галери, а їх і не видко: усіх поковтало неситеє море” [2, 496].

Вірш у прозі “Буревісник” зачіпає ще одну болючу тему – работоргівлі: “Давне горе – неволя! Грають, хвилюють торги, а крізь гомін, і регіт, і лайку чується стогін невольників бідних, чується брязкіт кайданів. Он там на торзі під гіллястим чинаром купка дівчаток заплаканих туляться, наче ягнята, забачивши вовка, а осьде і вовк: татарин пузатий, багатий їх оглядає поглядом хижим і скверним. Он там, трохи далі, – дозорщик, пекельна душа, заковує гурт молодих парубків, вибирає, неначе худобу” [2, 494]. Цей епізод став життєвою

основою мініатюри “Тополі”, написаної під впливом історичних пісень та дум, зокрема, “За річкою вогні горять”, “Зажурилась Україна”, “Славно було в Побережжі”, “Втеча з турецької неволі”, що розкривали трагічну сторінку нашої історії – вивіз морем до гаремів наших дівчат та перетворення татарами хлопців у яничар. Перед українським реципієнтом постає символічний образ морського містечка – багатой на кліматичну ласку чужини, де вимушені були пустити коріння чотири полонянки – чотири тополі (дерева, батьківщиною яких є поміркований степовий клімат). Традиційно ці образи наділені самотньою красою, стрункістю, тугою, смутком: “А тополі шумлять та гойдаються, листочком грають, неначе все жалібно просять, щоб вислухав оповідь їх, їх мову німу зрозумів би і скрізь розказав би по світі. Ось сонце сідає; з червоного неба приймає його в обіймах широке хвилястее море, і сонце останній свій погляд ласкаво спинило на тих гостроверхих тополях. І вітер, прощаючись з ними, ще раз на добраніч промчавсь по верхів’ях, – безладно хитнуося гілля, зашуміло сердито, а він вже понісся, пустуючи далі. Погасла зірниця, стемніла блакить, все задрімало, лиш поночі тихо, журливо лепечуть тополі та море гукає до їх, – жаліють, що берег крутий не пуска їх зійтись побалакати щиро” [2, 432]. У творі виринає і образ захисника – колодязя, який врятував полонянок від переслідувачів, а саме море уособлює в собі традиційний неоднозначний концепт свободи й неволі одночасно.

Цю ж думку культивує письменниця у вірші в прозі “Скеля”, акцентуючи увагу на легендарному пейзажі морського Кримського берега. Море, як одна з наймогутніших сил природи, здатне вирішувати долю людини, воно карає або милує, а інколи стає суворим суддею або ж рятівним притулком.

Головна героїня, деспотична цариця Криму, проклинає дітей “за волю, за добре серце”. За прояв гордовитої байдужості вона перевтілюється в самотню скелю, “... дощі її минають, вітер буйний обвіває, зриває рослину з червоного тіла. А коло ніг її синє море то плеще, то стогне: то діти все матір і досі благають, щоб зняти закляття”. Образи синів – алегоричний образ сучасника, несвідомого й зневіреного, позбавленого будь-якої самості, національної відповідності, він то як “... старший почне говорити – запінеться бурнеє море, бушує, реве, припадає до скелі, хапається міцно і грізно, вимагає у неї слова прощення”, то як молодший, “...коли заговорить – лащиться море і плеще, блищить, мов шовкове, криштално-блакитне”. Міфічний образ дівчини-волі, чий “дірявий убогий” човник припав більше до душі царевичам, аніж “воля царська і одежа розкішна”, став уособленням тієї жаданої свободи, якої мав здобути народ.

З погляду зазначеної нами проблеми є цікавою поезія в прозі “Мара”, яку письменниця присвятила темі людини і війни, зіткненню запитів розкріпаченого людського духу і необмеженої сваволі. Перед нами постає колоритне живе античне місто Херсонес: у руїнах при розкопках та в спогадах-ретроспекціях. Її алегорія промовиста: авторка на прикладі стосунків між Римом і Херсонесом засуджує політику колоніалізму, засуджує війни, розкриває історичну долю рідного краю: “...Порішили правителі мудрі: ніж битись та свари чинити на глум та втіху варварам хижим, одаймося краще під дужую руку славетного Риму. І Рим не одмовив, дяка йому! Прислав своє

військо, уряд встановив, потроху-помалу приборкали крила сваволі, потроху забрали усе, чим був дужий, багатий до того часу Херсонес, забрали міцними руками, сказали: “Се наше по праву”. І став Херсонес замирати не в полі, не в чеснім бою, не в неволі ворожій, а в дужих обіймах римлян, од їхнього догляду й ласки” [2, 106]. Херсонес постає перед нами розкішними пейзажами, щасливим і пристрасним народом, великим непохитним митцем Менандром, який захоплювався лише власним мистецтвом, та його витворами – скульптурами богині краси і кохання Афродіти, бога сонця Геліоса і бога війни Арея. Його доробки повинні зникнути разом з їх автором і не тільки з тим, щоб не слугувати своєю красою і довершеністю ворогам, а й щоб не освячувати недосконалість і антилюдяність суспільства, бо “Розрісся, розцвів Херсонес, мешканці його діждались бажаного часу. Діждали, а все ж бо не ситі: в грудях у кожного б’ється еллінське завидливе серце, жада і себе ще дужче прославить, всю славу старої Еллади собі перейняти” [2, 102]. Порушуючи проблему митця й суспільства, письменниця стверджує ідею невмирущості справжнього мистецтва: “Немає, немає того, що минуло, воно не воскресне в колишній красі, лиш слава його не загине, як піна на хвилі, як біле каміння на дні...” [2, 108].

Як бачимо, мариністичні мініатюри письменниці моделюють міфологічний концепт моря на основі душевних дисонансів, будуючи його на дуалістичних началах: вічності-швидкоплинності, добра-зла, свободи-неволі, краси-потворності, гріха-спокути, батьківщини-чужини тощо. І завдяки обраному жанру вірша в прозі цей концепт, заснований на трансформації міфів античних, біблійних, фольклорних, дає змогу глибше розкрити авторський задум персоніфікованих перевтілень – знайти гармонію в людських стосунках. Бо “Аналіз літературного твору та її символічного (мариністичного) компонента в контексті інтерпретації життєвого шляху героя, його світогляду та відносин зі світом приводить до такого висновку: символіка як виражальний засіб художньої мови є тим чинником, який розширює мікросвіт твору до рівня макросвіту загальнокультурного явища...” [5, 41].

У героїко-романтичному мариністичному світі, витвореному уявою Дніпрової Чайки, як бачимо, людина може вільно перекинутись у птаха, у медузу, у рослину, у камінь і хвилі з метою ствердити віру в одвічність потреб людського духу у Всесвіті. Кожний з “Морських малюнків” перетворюється в легенду, яка несе потужний виховний заряд. А синтез часових меж та ретроспекція є вдалими прийомами творчого почерку письменниці щодо актуалізації сюжету та підсилення емоційно-оціночних функцій її творів. Безсумнівно, ця розвідка не вичерпує зазначеної проблеми, а є лише нотатками для майбутніх досліджень доробку авторки в ракурсі світової літературної мариністики.

Анотація

Розвідка присвячена дослідженню міфологічного концепту моря у творчості Чайки Дніпрової на прикладі віршів у прозі циклу “Морські малюнки”, бо критична література майже не розглядала цю проблему в ракурсі української мариністики. Доведено, що море є рухливим і полісемантичним потужним

національним топосом традиційної поетичної мариністики, який синтезує в собі багатопланові аспекти слов'янської, біблійної та античної міфологій. Твори авторки давали не лише яскраві пейзажі моря, це були своєрідні розгорнуті метафори та алегорії, мариністичні мініатюри, що моделювали міфологічний образ морського устрою на основі душевних дисонансів, піднімали проблеми суто моральні, возвеличуючи закони людяності.

Ключові слова: мариністика, концепт, національний топос, традиційні образи-символи.

Аннотация

Исследование посвящено мифологическому концепту моря в творчестве Чайки Днепровой на примере стихов в прозе цикла “Морские рисунки”, критическая литература не рассматривала эту проблему в ракурсе украинской маринистики. Доказано, что море есть движущим и полисемантическим национальным топосом традиционной поэтической маринистики, который синтезирует в себе многоплановые аспекты словянской, библейной и античной мифологий. Произведения писательницы давали не только красивые пейзажи моря, но и были своеобразными развёрнутыми метафорами и аллегориями, маринистические миниатюры, которые моделировали мифологический образ морского устройства на основе душевных дисонансов, подымали проблемы морали, возвеличивали законы человечности.

Ключевые слова: маринистика, концепт, национальный топос, традиционные образы-символы.

Summary

The research deals with the exploration of the mythological sea concept in the works of Chayka Dniprova. The poetry patterns in prose of the cycle “Sea Pictures” will be used, while critical literature didn't work with this problem in the aspect of the Ukrainian marinistic. It is proved that sea is a movable national polysemantic topos of the traditional poetic marinistic. It synthesizes in itself multidimensional aspects of the Slavic, Bible and ancient mythologies. Authors' works gave not only bright seascapes. They were peculiar full-scale metaphors and allegories, marinistic miniatures, which shaped mythological image of the sea rate on the basis of soul dissonances. They called pure moral problems and glorified humanity laws.

Key words: marinistic, concept, national topos, traditional image-symbols.

Література

1. **Барт Р.** Мифологии / Р. Барт. – М. : Изд.-во им. Сабашниковых, 1996. – 312 с.
2. **Дерево пам'яті:** Книга українського історичного оповідання: Для ст. шк. Віку / укл. В.О.Шевчук. – 1 вип. – К.: Веселка, 1990. – 607 с.
3. **Элиде М.** Аспекты мифа / М.Элиде. – М. : АКАДЕМІА, 1994. – 237 с.
4. **Михед П.** Слово художне, слово сакральне... : Збірник статей / П.Михед. – Ніжин: ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2007. – 172 с.

- 5. Науменко Н.** Літературна мариністика як синтез мистецтв: проза та поезія. / Н.Науменко // Волинь філологічна: текст і контекст. Явище синтезу мистецтв в українській літературі: Зб. наук. пр.– Вип. 5 / Упоряд. М. М. Хмелюк, Т. П. Левчук.-Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 34-48.
- 6. Пінчук В.** Дніпрова Чайка: Життя і творчість: [укр. письменниці, 1861-1927] / Пінчук В. – К.: Вища шк.,1984. – 119 с.
- 7. Тихолаз Б.** Філософська мариністика Г.Сковороди та І.Франка / Б.Тихолаз // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2003. – № 6. – С. 122-132.
- 8. Токань Г.** Поетична мариністика Володимира Свідзінського / Г. Токмань // Слово і час. – 2009. – N5. – С. 39-47.
- 9. Філософський** енциклопедичний словник / НАН України Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди; Наук. ред.: Л.В. Озадовська, Н.П. Поліщук. – К.: Абрис, 2002. – 840 с.
- 10. Чухонцева Н.** Художня своєрідність англійської поетичної мариністики епохи романтизму / Н. Чухонцева // Південний архів. Філологічні науки : зб. наук. праць / голов. ред. О. Мішуков; М-во освіти і науки України, Херсон. держ. пед. ун-т. – Херсон: Айлант, 1999 – Вип. 19. – Херсон : Вид-во ХДПУ , 2002. – С.84-89.
- 11. Юнг К.-Г.** Проблемы души нашего времени / К.-Г.Юнг. – М.: Прогресс, Универс, 1996. – 336 с.